

The Continuity of the Revolution and the Geopolitical Issue: A Reflection on the Russian October Revolution

Ebrahim Mottaghi¹ , Mohammad Tahmasebi Borna²

1. Professor, Department of Political Science, Faculty of Political Science, University of Tehran, Tehran, Iran
Email: emottagi@ut.ac.ir (Corresponding Author)
2. A Ph.D. Candidate, History of the Islamic Revolution, Imam Khomeini and Islamic Revolution Research Institute, Tehran, Iran

Article Info.

Article Type:
Research Paper

Article History:

Received:
11 December 2024

Revised:
31 January 2025

Approved:
12 August 2025

Published Online:
13 August 2025

Key Words:

Geopolitics,
Revolution,
Leaders,
Lenin,
Stalin,
Trotsky.

ABSTRACT

The main issue in this research is to explain the position and impact of the geopolitical issue and its interaction with the idea of the continuity of the revolution in the approach of the leaders of the revolution, Lenin, Trotsky, and Stalin, and its consequences on the revolutionary structure concerning the influential components of geopolitics. According to Marx's ideology, the Russian October Revolution of 1917 was considered a global revolution and had an international strategy. The continuation and preservation of the revolution, as well as its expansion in the next stage, were defined as the most critical special task of the revolutionary leaders. In this article, we aim to examine the interaction between the geopolitical issue and the leaders' thoughts on the issue of the revolution's continuation, and to analyze the external outcomes of the revolutionary leaders' approaches in the first decade of the October Revolution. This article is based on the hypothesis that the perceptions and concerns of the revolution's leaders, as well as the impact of the transnational identity of the October Revolution in interaction with the geopolitical factor, were formulated in a completely different process. The leaders of the October Revolution, faced with the securitization of the geopolitical component and concerns about the revolution's survival amid intellectual challenges, have fluctuated between interactionist approaches, confrontational relations, and competing ideas. The method of collecting documents and libraries is comparative.

Cite this article: Mottaghi, E., M. Tahmasebi Borna (2025), "The Continuity of the Revolution and the Geopolitical Issue: A Reflection on the Russian October Revolution", **Central Eurasia Studies**, Vol. 18, No. 1, pp. 335-360.

<http://doi.org/10.22059/JCEP.2025.346739.450091>

© The Author(s).

Publisher: University of Tehran

Introduction: The main issue in this research is to explain the position and impact of the geopolitical issue and its interaction with the idea of the continuity of the revolution in the approaches of the revolutionary leaders, Lenin, Trotsky, and Stalin, and its consequences on the revolutionary structure concerning the influential components of geopolitics. The October Revolution of 1917 in Russia is considered a pivotal event in the history of Marxism and has a global impact. The continuation and preservation of the revolution and, in the next stage, its expansion were defined as the most critical task and special mission of the revolutionary leaders. This research attempts to examine the process of interaction between the geopolitical issue and the leaders' ideas on the issue of the continuation of the revolution and to examine the external outcome in the approaches of the revolutionary leaders in the first decade of the October Revolution. This research is based on the following hypothesis: the perceptions and concerns of the revolution's leaders, as well as the impact of the transnational identity of the October Revolution in interaction with the geopolitical factor, were formulated in a completely different process. The leaders of the October Revolution, given the securitization of the geopolitical component and their concern for the revolution's survival, have been engaged in a challenging thought process involving interactionist approaches, adversarial relationships, and competitive ideas. The method of collecting documents and libraries is comparative. The type of research is comparative.

Research question: Accordingly, this research will attempt to examine the concept of continuity of the revolution among the leaders of the October Revolution, such as Lenin, Trotsky, and Stalin, by considering the various aspects that were briefly mentioned. Through a comparative study of the revolution's leaders on the subject of geopolitics, it is possible to identify essential indicators in the thinking and approach of the revolution's leaders. By researching the similarities and differences, new dimensions of the Russian October Revolution can be revealed.

Research hypothesis: This research is based on the following hypothesis: given some similarities in geopolitical perceptions, the revolutionary leaders employed a completely different approach in interacting with geopolitical components and transnational missions.

During the Russian Revolution, revolutionary leaders oscillated between interactionism, confrontationism, and competitive ideology, given the securitization of geopolitical factors and the concern for the revolution's survival in a challenging intellectual environment.

Methodology and theoretical framework: This research employs geopolitical theory to examine the forms of geopolitical relations between actors, including dominance and domination, interaction and balance, influence and competition, and confrontation. It will analyze the behavior of actors within this structure of geopolitical relations.

Results and discussion: This research, which emphasizes historical study within the framework of the October Revolution's developments, aims to provide a theoretical comparison of the October Revolution and the actions and thoughts of its leaders. The primary approach in this classification involves dividing the prominent and effective leaders of the revolution into three categories: interaction-oriented, confrontation-oriented, and competitive, with a focus on the impact of geopolitical elements and components. In examining these various approaches, the geopolitical factor and geographical imperatives have formed a significant axis of ideological challenges. These disputes continued with greater intensity and scope after Lenin's death. The foundation of any theory is the most critical battleground for examining the developments in Soviet history after Lenin.

Conclusion: Examining the trend in leaders' approaches reveals that the strategy and transnational components of the October Revolution, in interaction with geopolitical concerns, have undergone changes in their nature and position within the revolutionary structure. This trend is visible in the centralization of the idea of continuity and survival of the revolution over revolutionary sentiments and transnational ideals among a range of leaders. Lenin's economic policies and political considerations mark the beginning of this process. The marginalization of Trotsky and the rise of Stalin, characterized by the centrality of ethnic and Russian components in the Soviet government's policies, as well as the introduction of the policy of detente and introversion in 1928, are considered its peak. The primary approach in this classification involves dividing the prominent and effective leaders of the revolution into three categories: interactionist,

confrontational, and competitive. This process was characterized by three approaches and continued with greater intensity and scope after Lenin's death. Until the outbreak of World War II and the formation of the Fourth International, Trotsky was an advocate of the idea of permanent confrontation with the capitalist world.

Key Words: Geopolitics, Revolution, Leaders, Lenin, Stalin, Trotsky.

تداوم انقلاب و مسئله ژئوپلیتیک، ملاحظه‌ای بر انقلاب اکتبر روسیه

ابراهیم متقی، محمد طهماسبی برنا

۱. استاد، گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

نویسنده مسئول emottagi@ut.ac.ir

۲. دانشجوی دکترای تاریخ انقلاب اسلامی، پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی، تهران، ایران

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: علمی پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۹/۲۱ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۱/۱۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۵/۲۱ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۵/۲۲ واژگان اصلی: ژئوپلیتیک، انقلاب، رهبران، لنین، استالین، تروتسکی.	مسئله اصلی در این پژوهش تبیین جایگاه و تأثیرگذاری مسئله ژئوپلیتیک و تعامل آن با انگاره تداوم انقلاب در رویکرد رهبران انقلاب، لنین، تروتسکی و استالین و پیامد آن بر ساختار انقلابی با توجه به مؤلفه‌های تأثیرگذار ژئوپلیتیک است. انقلاب اکتبر ۱۹۱۷ روسیه با توجه به ایدئولوژی مارکسی در شمار انقلاب‌های بین‌المللی و با راهبرد جهان‌شمول است، تداوم و حفظ انقلاب و در مرحله بعد گسترش آن به عنوان مهم‌ترین کارویژه و رسالت رهبران انقلابی تعریف شد. در این نوشتار با بررسی روندی تعامل‌گونه میان مسئله ژئوپلیتیک و انگاره‌های رهبران در مسئله تداوم انقلاب، برایند بیرونی را در رویکردهای رهبران انقلاب در دهه‌ساله اول انقلاب اکتبر بررسی می‌کنیم. این نوشتار بر این فرضیه استوار است که برداشت‌ها و دغدغه‌های رهبران انقلاب و تأثیرگذاری هویت فراملی انقلاب اکتبر در تعامل با عامل ژئوپلیتیک در روندی به‌طور کامل متفاوت صورت‌بندی شده‌اند. رهبران انقلاب اکتبر با توجه به امنیتی‌شدن مؤلفه ژئوپلیتیک و دغدغه بقای انقلاب در روند چالش اندیشه در رویکردهای تعامل‌گرا، رابطه تقابلی و انگاره رقابتی در نوسان بوده‌اند. نوع پژوهش مقایسه‌ای و روش گردآوری اسنادی و کتابخانه‌ای است.

متقی، ابراهیم و محمد طهماسبی برنا (۱۴۰۴)، «تداوم انقلاب و مسئله ژئوپلیتیک، ملاحظه‌ای بر انقلاب اکتبر

روسیه»، مطالعات اوراسیای مرکزی، دوره ۱۸، شماره ۱، صص. ۳۶۰-۳۳۵.

<http://doi.org/10.22059/JCEP.2025.346739.450091>

© The Author(s).

ناشر: دانشگاه تهران

مقدمه

انقلاب‌های بزرگ اجتماعی نه تنها سبب دگرگونی جهان سیاسی تثبیت شده در حوزه جغرافیایی مورد نظر می‌شوند، بلکه براساس ظرفیت‌های خود، دگرگونی‌های عظیمی را در جوامع بشری به وجود می‌آورند که پیامدهای عمیق بین‌المللی به دنبال دارند. ایدئولوژی‌های پیشبرنده انقلاب‌های بزرگ در دستان رهبران هدایتگر این انقلاب‌ها، این دگرگونی عظیم را در جوامع بشری به وجود می‌آورند. بنابراین علت تحول در اندیشه‌های رهبری این انقلاب‌ها، همیشه مورد توجه بوده است. جهان‌بینی و ایدئولوژی انقلاب‌های بزرگ، عاملی برای بازتاب و تأثیرهای گسترده در درون و بیرون مرزهای جغرافیایی انقلاب‌های بزرگ به شمار می‌رود. انقلاب اکتبر ۱۹۱۷ روسیه در قرن بیستم، از این قاعده جدا نیست. انقلاب اکتبر مانند دیگر انقلاب‌های بزرگ اجتماعی، تأثیرهای منطقه‌ای و بین‌المللی داشت که باید آن‌ها را در ویژگی‌ها و سرشت این انقلاب جست‌وجو کرد.

رهبران انقلاب معیارهای انقلابی خود را در فراسوی مرزهای جغرافیایی و ملی کشور خود به دیگر جوامع نیز تعمیم می‌دهند. آنان در تداوم و گسترش آن، از نظر ایدئولوژیک و نیز مجموعه‌ای از اقدام‌ها در راستای عملی‌سازی هدف‌های جهانی انقلابی نقش دارند. چالش‌های پیش‌روی رهبران انقلاب برای عملی‌کردن شعارهای مطرح شده که بیشتر بسیار آرمان‌گرایانه و در مقیاسی بزرگ، در روند پیروزی انقلاب مطرح شدند، در روبه‌رو شدن با محدودیت‌ها و واقعیت‌هایی با ابعاد مختلف در زندگی اجتماعی بعد از پیروزی، از مواردی است که اندیشیدن و پژوهش در مورد آن‌ها را با ضروری می‌سازد. انقلاب سبب تأکید، بازتعریف و در مواردی مورد غفلت قرارگرفتن بسیاری از انگاره‌ها، ایده‌ها، باورها و ارزش‌ها می‌شود. به نظر می‌رسد در کنار این تحول، جایگاه رسالت انقلابی به همراه تمامی ضرورت‌ها، محدودیت‌ها، امکانات و شوق پدیدآمده در روند هویت‌یابی و تأثیرپذیری از مؤلفه‌های هویت‌بخش، مانند مسئله ژئوپلیتیک در انقلاب نیاز به توجه و بررسی ویژه‌ای دارد. توجه رهبران به امکانات و محدودیت‌های پس از پیروزی انقلاب و شرایط بین‌المللی، در ردیابی این چالش‌ها و برداشت رهبران نقش مهمی دارد.

در این نوشتار با توجه به جنبه‌های مختلف، مفهوم تداوم انقلاب در میان رهبران انقلاب اکتبر مانند لنین، تروتسکی و استالین را بررسی می‌کنیم تا با بررسی تطبیقی رهبران انقلاب و مسئله ژئوپلیتیک، بتوانیم به شاخص‌های مهم در تفکر و رویکرد رهبران انقلاب دست یابیم و در مورد شباهت‌ها و تفاوت‌ها به شناسایی ابعاد جدیدی از انقلاب اکتبر روسیه برسیم. بر این اساس مسئله اصلی این نوشتار تبیین جایگاه و تأثیرگذاری مسئله ژئوپلیتیک در تعیین انگاره

تداوم و پیامد آن بر کاریست رویکرد رهبران انقلاب است. این نوشتار بر این فرضیه استوار است که با توجه به برخی شباهت‌ها در برداشت‌های ژئوپلیتیک، رهبران انقلاب در تعامل با مؤلفه‌های ژئوپلیتیک و رسالت‌های فراملی در روندی متفاوت اقدام کردند. در انقلاب روسیه رهبران انقلابی با توجه به امنیتی شدن مؤلفه ژئوپلیتیک و دغدغه بقای انقلاب در روند چالش اندیشه از تعامل‌گرایی، تقابلی و انگاره رقابتی در نوسان بودند. نوع این پژوهش مقایسه‌ای و روش گردآوری اسنادی و کتابخانه‌ای است.

پیشینه پژوهش

طاهایی (۱۳۷۲) در مقاله «بررسی عوامل تأثیرگذار در سیاست روسیه شوروی» مسائل جغرافیایی و ساختار اجتماعی در سیاست خارجی را بررسی کرده است. یوری (۱۹۹۱) در مقاله «لنین، تروتسکی و استالین و جریان چپ در سال‌های ۱۹۱۸ تا ۱۹۲۸» رویکرد رهبران را در ده سال نخست انقلاب شوروی با توجه به مؤلفه‌های تأثیرگذار بررسی کرده است. فاضلی و کریمی (۱۴۰۲) در مقاله «دوگانگی میان ملی‌گرایی و جهان‌وطن‌گرایی در مارکسیسم و اتحاد شوروی» چالش اندیشه‌ای و تناقض در انقلاب اکتبر را بر مبنای رویکرد رهبران به مفهوم جهان‌وطنی و رسالت جهانی آن با مسئله قومی و ملی‌گرایی بررسی کرده‌اند. آن‌ها انگاره‌های امنیتی و ژئوپلیتیکی در رویکرد رهبران را بررسی نکرده‌اند.

دیوید (۱۹۸۷) در رساله دکتری خود با عنوان «تروتسکی در جناح مخالف»، روند دیدگاه‌های تروتسکی و چالش‌های اندیشه‌ای میان رهبران انقلاب اکتبر در سال‌های بحرانی ۱۹۲۳ تا ۱۹۲۷ را بررسی کرده است. کولایی (۱۳۹۰) در کتاب «سیاست و حکومت در آسیای مرکزی» با بررسی جمهوری‌های شوروی به غلبه انگاره‌های قومیتی روسی، در جمهوری‌های شوروی دور از اکثریت جمعیتی اشاره می‌کند. کینگستون (۲۰۰۸) در کتاب «تاریخ رهبران انقلاب، لنین، استالین و خروشچف» مهم‌ترین مسائل سیاست خارجی و بین‌المللی رهبران انقلاب و چالش‌های پیش‌روی آن‌ها را بیان می‌کند. درگیری اندیشه‌ای و انگاره‌ها و برداشت‌های رقیب، مهم‌ترین بخش‌های مورد بررسی هستند. سرنا و دیگران (۲۰۰۸) در مقاله «از ایدئولوژی تا عمل‌گرایی، بررسی جدید در سیاست خارجی روسیه» به چرخش‌های سیاست خارجی اشاره می‌کنند، ولی مسئله ژئوپلیتیک در حاشیه پژوهش قرار دارد. فیروزآبادی و امیری (۱۳۹۷) در مقاله «زمینه‌یابی سه‌وجهی قدرت نرم در سیاست خارجی روسیه» استدلال می‌کنند که چگونه عوامل تاریخی تجربی، روایی گفتمانی و اسنادی، جدیت روزافزون روسیه را

برای بهره‌گیری از قدرت نرم در پیشبرد سیاست خارجی ایجاد کرده‌اند.

کرمی (۱۳۸۹) در مقاله «تبیین روند هجومی شدن سیاست خارجی روسیه» به چالش امنیت و مؤلفه‌های برهم‌زننده آن اشاره می‌کند، ولی رویکرد رهبران و تعامل با مسئله ژئوپلیتیک به عنوان عاملی تعیین‌کننده را بررسی نکرده است. ینر (۱۳۸۶) در مقاله «نظر مارکس و انگلس در مورد ملت‌گرایی و هویت ملی» رویکرد نظریه‌پردازان اصلی در مورد چالش میان ملی‌گرایی و ذات بین‌المللی ایدئولوژی مارکسی را بیان می‌کند. زارعی و دیگران (۱۳۹۸) در مقاله «تبیین تفکر ژئوپلیتیکی در سیاست خارجی روسیه» به دغدغه ژئوپلیتیک در دوران پسا شوروی پرداخته‌اند. جدا از برخی اختلاف نظرهای جزئی، پژوهشی با محوریت رهبران انقلاب اکبر و دغدغه ژئوپلیتیک و تأثیر آن بر انگاره تداوم انقلاب صورت نگرفته است که نوآوری این نوشتار به شمار می‌رود.

چارچوب مفهومی و نظری پژوهش

ژئوپلیتیک یکی از شیوه‌های تحلیل امنیتی و سیاست خارجی کشورها محسوب می‌شود که به دنبال درک، توضیح و پیش‌بینی رفتار سیاسی کشورها در صحنه بین‌الملل در درجه اول و از دیدگاه متغیرهای جغرافیایی است. ژئوپلیتیک به عنوان تحلیل تعامل میان زمینه‌های جغرافیایی و دیدگاه‌های مربوط به آن از یک سو و فرایندهای سیاسی از سوی دیگر تعریف می‌شود (Evans, 2000: 19). جغرافیا نقش بستر ساز را برای شکل‌گیری روابط ژئوپلیتیکی میان کشورها دارد. بسترها و زمینه‌های جغرافیایی روابط متفاوت هستند. بنابراین زمینه‌های جغرافیایی و فرایندهای سیاسی، هر دو پویا هستند و بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند و تأثیر می‌پذیرند (کوهن، ۱۳۸۸: ۴۲). در تعریفی دیگر، ژئوپلیتیک را علم مطالعه روابط متقابل جغرافیا، قدرت و سیاست و کنش‌های ناشی از ترکیب آن‌ها با یکدیگر می‌دانند (حافظ‌نیا، ۱۳۸۵: ۳۷). روابط ژئوپلیتیک روابطی هستند که میان کشورها و بازیگران سیاسی بر پایه ترکیب عناصر سیاست، قدرت و جغرافیا برقرار می‌شوند. (Parker, 2016, 56) در شکل‌گیری هرگونه رابطه میان بازیگران، عنصر سیاست در قالب بازیگر سیاسی یا اراده‌ای که به سرشت رابطه شکل می‌دهد و اقدام‌ها و کنش‌هایی که بازیگران انجام می‌دهند پدیدار می‌شود. عنصر قدرت در شکل دادن به الگو و سرشت رابطه و نگرش بازیگران نسبت به هم نمود پیدا می‌کند (مظاهری، ۱۴۰۲: ۸۶). عنصر جغرافیا نقش بستر ساز را دارد و انگیزه‌های لازم برای شکل‌گیری اراده سیاسی رابطه و نیز تأثیرگذاری بر سطح قدرت بازیگر را سبب می‌شود موضوع‌های پایدار جغرافیایی که با گفتمان ژئوپلیتیکی از مبدأ خود در اروپای رنسانس جریان دارد جهان را نهاد واحد می‌بیند و

کشورهای سرزمینی بازیگران سیاسی هستند که به دنبال راهبردهای برتری جهانی هستند (Agnew, 2013: 79). از سویی ساختار روابط ژئوپلیتیک منطقه‌ای میان دولت‌های نظام، تابعی از جایگاه ژئوپلیتیک آن‌ها در منطقه و سطح قدرت ملی آن‌ها نسبت به یکدیگر است.

روابط سطح‌های مختلف سلسله‌مراتب قدرت در نظام منطقه‌ای در شکل‌های مختلف هم‌گرایی و واگرایی یا مسالمت‌آمیز و خصومت‌آمیز دیده می‌شود (حافظ‌نیا، ۱۳۸۵: ۱۰۴). برداشت‌های ژئوپلیتیک با چشم‌اندازی بلندمدت پیامدها و چالش‌ها و حتی بحران‌های بلندمدتی را نیز به وجود می‌آورند. برخی از اندیشمندان به ارائه مدلی از روابط ژئوپلیتیک تمایل دارند. برای ساختن مدلی برای روابط ژئوپلیتیک به عواملی که به قدرت ملی کشورها منجر می‌شوند نیاز است، مانند جغرافیا، جمعیت، اقتصاد، عوامل سیاسی و جنبه‌های نظامی. از سوی دیگر، برداشت‌ها، ایده‌ها و انگاره‌ها رهبران و تعامل آن با مؤلفه‌های ایدئولوژیک نقش مهمی در شکل‌بندی این روابط دارند. بنابراین روابط ژئوپلیتیک، روابط میان دولت‌ها و بازیگران سیاسی است، براساس امکاناتی که محیط جغرافیا در اختیار آن‌ها قرار می‌دهد. روابط ژئوپلیتیک عبارت است از مطالعه روابط و درگیری‌های بین‌الملل از دیدگاه جغرافیا. در این تعریف، موقعیت، فاصله و الگوی توزیع منابع طبیعی و انسانی بر روابط ژئوپلیتیک تأثیرهای مهمی دارد (Raden And Shelly, 2000: 5).

انواع روابط ژئوپلیتیک

در روابط ژئوپلیتیک میان بازیگران به شکل سلطه، تعامل و تعادل، نفوذ و رقابت و تقابل شکل می‌گیرد. بنابراین رفتار کنشگران در این پنج شکل ساختار روابط ژئوپلیتیکی قابل ترسیم است:

رابطه تعاملی: رابطه‌ای مبتنی بر برابری قدرت منافع ملی مشترک میان دست‌کم دو واحد سیاسی که لزوماً از برابر نسبی قدرت ملی و وزن ژئوپلیتیک برخوردار نیستند. به بیان دیگر وضعیت امنیتی که مناطق یا گروهی از کشورها به دست می‌آورند یک هم‌گرایی موفقیت‌آمیز از کاهش افراط‌گرایی است، طوری که احتمال به‌کاربردن خشونت به‌وسیله کشورها برای حل اختلافشان کم می‌شود (Rosamond, 2000: 43). در این نوع از رابطه ارزش‌ها، عوامل جغرافیایی و ژئوپلیتیکی رابطه تعاملی ارتباط‌ها میان کشورها و قدرت‌ها را به‌سوی همکاری و رابطه مسالمت‌آمیز هدایت می‌کند. در نتیجه، بنیان‌های جغرافیایی و ژئوپلیتیکی روابط بازیگران هم‌آوایی زیادی پیدا کرده و آن‌ها را به سوی تعامل و هم‌گرایی بیشتر پیش می‌برد.

رابطه تقابلی: این نوع از کنش‌های رابطه‌ای، زمانی شکل می‌گیرد که منافع متعارض میان

بازیگران اهمیت بالایی می‌یابد، تاحدی که رقابت میان آن‌ها از حد متعارف بین‌المللی خارج شده است. وقتی کشمکش بازیگران از حالت عادی خارج می‌شود، طوری که عناصر واگرایی بر عوامل هم‌گرا غلبه پیدا کند، رابطهٔ تقابلی شکل می‌گیرد که چالشی‌ترین رابطه از روابط ژئوپلیتیکی است. براین اساس دو طرف در عین تلاش برای تأمین منابع کمیاب، با تقویت موضع برتر و ارتقای موقعیت و جایگاه خود، دیگری را از رسیدن به هدف مطلوب بازدارند منصرف یا خارج کنند (دوئرتی و والتزگراف، ۱۳۷۲: ۲۸۷).

رابطهٔ رقابتی: این رابطه بر پایهٔ برابری نسبی قدرت میان بازیگران شکل می‌گیرد، بازیگرانی که براساس منافع متعارض با هم رقابت می‌کنند تا حریف را از دستیابی به فرصت‌ها بازدارند (حافظ نیا، ۱۳۸۵: ۳۷۰). در این الگو ارتباط بازیگران میان دو الگوی تعامل و تقابل قرار دارد. به‌گونه‌ای رقابت آن‌ها می‌تواند یک منطقه را به‌سوی همگرایی یا واگرایی و بحران ژئوپلیتیک پیش ببرد. در این رابطه بازیگران سیاسی و دولت‌ها به‌دنبال تغییر نظم موجود به سود خود هستند (Blacksell, 2006: 5).

انگارهٔ تداوم و رهبران انقلاب اکبر

انگلس بر این باور بود که سیاست خارجی در ذهن روسی، در کلیت خود از گذشته‌ای دور، طولانی و شرایط ژئوپلیتیک سرچشمه می‌گرفت که به‌شدت اقتصادی و طبقاتی بود (مارکس، ۱۳۸۵: ۱۳). اقتصادی از این نظر که در اقدام‌های تهاجمی و تدافعی بسیار حساب‌گرانه عمل کرده‌اند. رهبران انقلابی همهٔ راهبرد بیرونی خود را براساس دورنمای پیروزی ارزیابی می‌کردند و هیچ رهیافتی از شکست در این چشم‌انداز وجود نداشت. توجیه‌های رهبران انقلابی در هر عقب‌نشینی و برگشت از چشم‌اندازهای ایده‌آل انقلابی در مسیر اولیه سبب اختلاف‌هایی شد که پیامد آن در راهبرد انقلاب اکبر قابل دیدن بود. این روند سبب می‌شد تا اعتقاد به مسیر حتمی نظری‌پردازی شده با سرشت پیروزی به‌صورت ابزاری برای رسیدن به آینده‌ای نامعلوم تغییر شکل دهد. رهبران انقلابی در هر کدام از شرایط جدید و پیش‌بینی نشده، چرخش‌های شگفت‌انگیز را پذیرا می‌شدند که با مرور زمان به یک ویژگی مهم در ساختار انقلابی با اولویت بر مسائل ژئوپلیتیکی تبدیل شد.

انقلاب جهانی که مارکس پیش‌بینی کرده بود باید رژیم سرمایه داری را در جهان از میان می‌برد. انقلاب برحسب اتفاق در روسیه واقع شد؛ گرچه بنابر نظریهٔ مارکسی به نظر می‌رسد که باید از آمریکا یا اروپای غربی شروع می‌شد. آرمان‌های جهان‌شمول به‌شدت در چارچوب ذهنی بلشویک‌ها رسوخ کرده بود، آن‌ها خود را یک تیپ مقدم در ارتش بین‌المللی پرولتاریا می‌دیدند. ایدئولوژی مارکسی خود را محدود به هیچ مرزی نمی‌داند و با توجه به منطق جهان‌شمول خود،

می‌خواهد ذهن‌ها و کشورهای بیشتری را فراگیرد (فاضلی، ۱۴۰۱: ۲۸۰) برای آن‌ها آزردهنده بود که برخلاف نظریه مارکسی، انقلاب نخست در کشورهای از نظر اقتصادی پیشرفته تر روی نداده است. آن‌ها این ناهنجاری را به خشنودی خویش با این برهان تبیین می‌کردند که پرولتاریای روسیه در موضعی قرار دارد که زنجیره سرمایه‌داری جهانی را در سست‌ترین حلقه‌اش پاره کند. بنابر این استدلال، هدف رهبران انقلاب روسیه، پاره‌کردن آن زنجیرها و آغازکردن انقلاب جهانی بود. در زمان پیروزی انقلاب، همهٔ بلشویک‌ها در این مورد اتفاق نظر داشتند. انقلابیون بلشویک بر لزوم تداوم انقلاب و ایجاد انقلاب برای تداوم و بقای انقلاب روسیه تأکید داشتند. آنان جنگ و صدور انقلاب در کشورهای سرمایه‌داری، به‌ویژه در اروپا را ضرورت و وظیفهٔ انقلاب خود می‌دانستند (کار، ۱۳۷۱: ۷۳). این موضوع چالشی در عمل و نظر برای رهبران انقلابی اکبر به وجود آورده بود. این چالش بسیار جدی‌تر از رخداد انقلابی در کشوری عقب‌مانده بر پایهٔ مارکسیسم، آن‌چه است که پس از انقلاب اکبر ۱۹۱۷ در روسیه روی داد: دگرگون‌شدن دولت دموکراتیک کارگری به هیولایی دیوان‌سالارانه که حکومت را در روسیه به دست گرفت. بلشویک‌ها بر این باور بودند که رژیم شوروی فقط اگر «زنگ خطری برای انقلاب پرولتاری در غرب باشد» می‌تواند ماندگار شود (کالینکوس، ۱۳۸۳: ۲۸۶). بنابرین رهبران انقلاب شوروی بر این اصل باور داشتند که هنوز رسالت تاریخی خود را انجام نداده یا به پایان نبرده‌اند.

از سوی دیگر، لنین با توجه به ابعاد شخصیتی خاص خود هرگز منافع شوروی را فدای سرنوشت نامعلوم انقلاب خارجی نمی‌کرد (کولافسکی، ۱۳۸۶: ۵۳۲). پس از پیروزی مشخص شده بود که روسیه شوروی برخلاف پیش‌بینی‌ها و امیدهای انقلابی اوایل پیروزی باید تا مدت‌ها در دنیای سرمایه‌داری به تنهایی ادامه دهد. لنین مجبور بود با حزب خشمگینی که از واقعیت بی‌خبر بود، مبارزه کند. حزبی که اکنون معتقد بود آنچه باید جدی گرفته شود، مرگ رؤیای مدینهٔ فاضلهٔ بزرگ است. این موضوع همان‌قدر که در سیاست خارجی مصداق داشت در سیاست داخلی نیز درست بود. از نظر بین‌المللی مفهومش این بود که ستارهٔ خوشبختی «نارکومیندل» در حال صعود بود و ستارهٔ خوشبختی «کمیترن»^۱ در حال افول (کار، ۱۳۷۱: ۵۴). بعدها نگاه به شرق و جرقه‌هایی که نوید تحولات امیدبخش را در جبههٔ مقابل غرب یعنی شرق برای انقلابیون شوروی مجسم می‌کرد، نگاه‌های علاقه‌مندی را به خود جلب کرد. ولی در این بخش از جهان هم، اقدام‌ها و رویکرد لنین و تروتسکی در مرحلهٔ ابتدایی و در مراحل بعدی استالین و یوخارین، نوید بازگشایی جبهه‌های جدید

^۱. بین‌الملل کمونیستی برای هماهنگی و برپایی انقلاب در جهان

برای ضربه زدن به سرمایه داری و نجات انقلاب از انزوا و بقای آن را می داد. این «ذخیره های راهبردی» رفته رفته نگاه ها را به خود جلب کرد و در سال های ۱۹۲۶ تا ۱۹۲۸ محوری ترین بحث های سیاست خارجی را به خود اختصاص داد. هر دو رویکرد سوسیالیسم در یک کشور و طرفداران انقلاب مداوم، نجات انقلاب را مشروط به استفاده از این تحولات و برپایی اکتبرهایی مشابه در همه جای شرق آماده، از ایران تا هند و چین ارزیابی می کردند. همه رهبران به عنوان تاکتیکی با چشم اندازها و برداشتهایی متفاوت بر آن اتفاق نظر داشتند. هر عملی در راستای انقلاب باید با تداوم و بقای انقلاب هم سویی داشته باشد.

در ده ساله بعدی، رهبران انقلابی بر جنبه بین المللی انقلاب شوروی و لزوم صدور و نگاه به بیرون تأکید داشتند. افرادی مانند تروتسکی و در لایه های پایین تر افرادی مانند رادک، کراسین و راکوفسکی و در مراحل بعدی، افرادی مانند بوخارین که دیدگاه های جهان شمول در این مورد داشت، ناپدید شدند. استالین با نظریه ساختن سوسیالیسم در یک کشور براساس اقتضای ژئوپلیتیک خود را مسلط کرد. تروتسکی با توصیف روسیه به عنوان «ضعیف ترین حلقه زنجیره سرمایه داری جهانی» بهتر از دیگران فاصله میان نظریه و حقیقت ملموس را تبیین یا پنهان کرد. چالش اندیشه ای میان رهبران انقلاب در لزوم کاربست رویکردی متناسب سبب ایجاد اختلاف هایی در میان رهبران انقلابی شد. در ردیابی این رویکردهای مختلف، عامل ژئوپلیتیک و الزام های جغرافیا، محور مهمی از چالش های اندیشه ای را تشکیل داده اند. این اختلاف ها بعد از مرگ لنین با شدت و گستردگی بیشتری ادامه پیدا کرد. طرفداری از هر نظریه ای مهم ترین رزمگاه برای بررسی تحولات تاریخ شوروی بعد از لنین است.

انکار ژئوپلیتیک انقلاب اکتبر

بقا و تداوم انقلاب ها تا اندازه زیادی به چگونگی کاربست سیاست های آن ها در حوزه جغرافیایی مهم بستگی دارد. عاملی که در شکل گیری و قالب بندی بسیاری از کش های آگاهانه و ناخودآگاه انقلابیون به عنوان بازیگران سیاسی، نقش بسیار مهمی داشته است. مارکس در پاسخ به اینکه در تحولات منتهی به قرن بیستم و در بیش از صدسال داشتن نقش مسلط در قاره اروپا، آیا روسیه از روی انگیزه عمل می کند یا برده ناخودآگاه سرنوشت خویش است؟ بدون کمترین تردیدی بخش دوم را برمیگزیند (مارکس، بی تا: ۶۹). عامل ژئوپلیتیک، هم در راستای آسان کردن امکانات انقلاب و هم به عنوان مانعی در جهت هدف های فرامرزی انقلاب به شمار می رود (Lacoste a Ghiblin, 2008: 82). از آنجا که تهدیدها بیشتر از سوی غرب بود. پس توجه

انقلاب روسیه نیز بیشتر متوجه غرب بوده است. روسیه در طول تاریخ، رابطه‌اش با فرهنگ غرب را تأیید می‌کرد، اما خود را به‌عنوان یک پایگاه مرزی محاصره‌شده به‌وسیله غیرنظامیان می‌دید که امنیتش فقط می‌توانست با کاربست اراده استبدادی بر همسایگان تأمین شود. جغرافیای روسیه، هم سبب پیوند روسیه به غرب و هم سبب جدایی روسیه از غرب شده است. با پیروزی انقلاب اکبر و شناسایی به‌عنوان ساختاری متفاوت در محیط بین‌الملل، در دریافت رسمی روس‌ها امنیت‌نظام، اهمیت درجه اول را پیدا کرد (برلین، ۱۳۹۲: ۲۱۴). این دغدغه عجیب را می‌توان در هدف‌های سیاست‌روسیه نیز که ناشی از گذشته تاریخی روسیه شوروی است، جست‌وجو کرد؛ ضرورت دستیابی به بندرهای آزاد در مدیترانه و دریای شرق، لازمه برتری و سلطه بر اروپا برای تأمین امنیت تعریف شده است.

برای روسیه مرزها تا هرجایی که ارتدوکس‌ها سکونت داشتند، گسترش پیدا می‌کرد. در دوره کمونیسم شوروی نیز مرزها در قلب اروپا ترسیم شده است (کرمی، ۱۳۸۸: ۱۹۱). انگلیس نیز در تشریح سیاست خارجی روسیه تماس مستقیم با غرب و احتمال ضربه از همین جهت را از مهم‌ترین عوامل در سیاست‌گذاری روسیه می‌داند. این موضوع در حکومت‌شوروی تازه تأسیس مورد ملاحظه قرار گرفت و رهبران انقلاب شوروی در تمامی نظریه‌پردازی‌ها و در مجادله‌های نظری خود و در همه کش‌های سیاسی، به این عامل توجه داشته‌اند و این مورد دغدغه مداوم آن‌ها بود. غرب به‌عنوان ژئوپلیتیک هم‌جوار و مرجعی نمادین برای بازتعریف هویت انقلابی روسیه انقلابی، نقش بسیار مهمی داشته است. این روند در سه سطح شناسایی ساختار انقلابی، بی‌توجهی به آن و تقابل شدید در تاریخ روسیه قابل ردیابی است که در درگیری‌های لنین، تروتسکی و استالین دیده می‌شود. آیین انقلاب جهانی تروتسکی بر خودفهمی روسیه اتحادشوروی و برتری آن بر تمدن به اصطلاح پوسیده و بحران‌زده سرمایه‌داری غربی تأکید و توسعه بیرونی روسیه اتحاد شوروی را توجیه می‌کرد (رشیدی، ۱۳۹۴: ۳۱۴).

بعد از تثبیت انقلاب، وجود اقوام مختلف در قلمروی حکومتی انقلاب شوروی یکی از دغدغه‌های اصلی رهبران انقلاب شوروی در دنبال‌کردن هدف‌های انقلاب بود. مسئله ملیت‌ها و توجه به تاریخ روابط آن‌ها با حکومت شوروی به‌عنوان ملت‌های بسیار نزدیک به انعکاس انقلابی، سبب شد شکل راهبردی انقلاب اکبر در زمینه‌های برون‌مرزی با توجه به این امر سرشتی امنیتی داشته باشد. می‌توان فرض کرد اگر روسیه مجبور به پذیرش حالت نبود گسترش بود، در آن صورت به‌راستی حکم نابودی تدریجی خود را در ساختار شوروی با توجه به الزام‌های خود انجام می‌داد. در این صورت و با تحولاتی که در روسیه شوروی رخ داد؛ اندیشه‌های انقلاب با

پیوسته‌سازی سرزمین‌هایی به‌ویژه در بخش غربی حکومت شوروی قابل ردیابی است. این عامل تبیین کنش‌های انقلابیون در راستای نگاه به غرب و گسترش اندیشه‌های انقلابی در متصرفات و همسایه‌های غربی حکومت شوروی است. الزام و ضرورتی که شوروی بلشویکی همیشه امنیت را با سلطه‌جویی و نه با توازن یکسان دانسته است. حتی چرچیل در سخنرانی مشهورش، پیش از طرح پرده‌آهین می‌گوید؛ ما متوجه هستیم که روسیه نیازمند امنیت در تمام مرزهای غربی خود از راه رفع همه احتمالات تجاوز آلمان است (فلینیت، ۱۳۹۰: ۳۶).

راهبرد رهبران انقلاب اکبر، مانند عقاب دو سر دوران تزار، نگاهی به شرق هم داشته است. در بخش شرق موضوع متفاوت است. این کشور در بخش شرقی مرزهای بی‌پایانی داشت و مرزهای آسیایی آن از کره تا ترکیه ادامه داشت، در حالی‌که مرزهای آن با جهان اروپایی بسیار کوتاه بود. پس نباید تعجب کرد که چرا در طول تاریخ ترس و نگرانی از آسیا زمامداران روسیه امپرتوری و سپس شوروی را به خود مشغول کرده است. اما در مورد آسیای پهناور که از اقیانوس کبیر تا دریای مدیترانه گسترده است، ابتدا روسیه به فکر افتاد به‌عنوان حریم امنیت از آن استفاده کند. سپس فضایی برای دست‌اندازی و سرانجام منطقه نفوذ پیدا کند (کارردانکوس، ۱۳۶۷: ۱۳۸). بنابراین شرق‌گرایی و غرب‌گرایی بر مؤلفه‌ها و دغدغه‌های ژئوپلیتیک بنیان یافت که هویت امنیتی روسیه شوروی برای خود تعریف کرده بود. به‌هرحال دست‌یافتن به این هدف‌ها در قالب کنشی انقلابی از ویژگی‌های پایدار دولت شوروی به شمار رفت. حکومت بلشویکی ناچار بود هدف‌های ثابت راهبردی را همان‌گونه دنبال کند که دستگاه تصمیم‌گیری تزاری تعقیب می‌کرد (راسل، ۱۳۶۱: ۳۴). دلیل این امر شباهت بی‌گفت‌وگو در شکل بیرونی رفتارهای سیاسی است. سرشت سلطه‌طلب بلشویک‌ها از ویژگی‌های طبیعی این کشور ناشی می‌شود. از آن‌جا که گسترش سرزمینی هرچه بیشتر لازمه تداوم حکومت شوروی بود، رویکرد رهبران انقلاب نیز در گستره این الزام قابل بررسی است. به نظر می‌رسد چیزی که در غرب به‌عنوان سلطه‌جویی استبدادی برآورد می‌شود، در روسیه به‌عنوان ضرورت اساسی و پیش‌شرطی برای کاربست حکومت و شرایط بقا مطرح شده است (کسینجر، ۱۳۹۶: ۵۶). این هدف‌ها در رویکرد رهبران انقلاب هم در شکل برنامه جدید اقتصادی «نپ» لنین و هم در نظریه «انقلاب مداوم» تروتسکی و هم در راهبرد «ساختمان سوسیالیسم در یک کشور» استالین به روش‌های مختلف دنبال شد.

بر این اساس و در نگاه به غرب و شرق به‌عنوان یک محیط بیرونی، توجه به گذشته و شرایط ژئوپلیتیک، شرط اول کنش رهبران برآورد شده است. این شرایط و درهم‌تنیدگی

سیاست‌های انقلابی با واقعیت‌های سخت ژئوپلیتیک، عاملی نه تنها در تفاوت رویکردها که شاهدهی بر حقانیت هریک از رهبران در مجادله‌های سیاسی محسوب می‌شده است. لنین در سال ۱۹۱۷ در یک امپراتوری از هم گسیخته در اثر جنگ با پیام‌ها و شعار نابودی «زندان خلق‌ها» به قدرت رسید. به استثنای لهستان آشتی ناپذیر و فنلاند و کشورهای بالتیک و بسارابی، لنین توانست هرچه به امپراتوری تزارها تعلق داشت و از آن جدا شده بود به نام انقلاب، دوباره فتح کند. جانشینش استالین هم که فرمانروای فضایی تقریباً به بزرگی امپراتوری تزارها بود پس از ربع قرن فرمانروایی، میراث جالبی از خود باقی گذاشت. استالین به تکمیل کار لنین و به دست آوردن دوباره سرزمین‌های متعلق به امپراتوری بسنده نکرد و نقش «ژاندارم اروپا» را هم به عهده گرفت. به بیانی از زمان پترکبیر تا زمان استالین، همه رهبران روسیه با مشکلات مشابهی روبه‌رو بوده‌اند. بنابراین مهم نیست ایدئولوژی کسانی که در قدرت قرار می‌گیرند تزاری، کمونیستی یا سرمایه‌داری رفاقتی باشد (مارشال، ۱۴۰۲: ۹۳). چالش رویکردی هرکدام از رهبران با دغدغه‌های ژئوپلیتیکی همراه شد که اساس سیاست‌های متفاوت آن‌ها را در بستر و زمینه‌ای مشترک تشکیل می‌داد.

لنین: رابطه تعاملی

گئورگ وردانسکی^۱ براین باور است که «نمی‌توان این حقیقت را انکار کرد که ویژگی شخصیتی لنین بر سیاست و عمل سیاسی در روسیه و البته به صورت مستقیم و غیرمستقیم در جهان معاصر تأثیر عمیقی گذاشته است» (Verdansky, 2017: 8). لنین سیاست‌مداری است که در گذر سال‌ها هم به برپایی نهادهای حکومتی علاقه پیدا کرد و هم به پیش‌بردن انقلاب خودش. از دید او، شدیدترین تقابل‌ها و تضادها، میان دنیای سرمایه‌داری و کمونیستی است و تا زمانی که دولت شوروی به قدرت نظامی و سیاسی در موقعیت تثبیت حکومت انقلابی نرسیده است، نباید تقابلی صورت بگیرد. هرچند این تقابل دوری ناپذیر بوده است، ولی می‌توان آن را تا زمان مناسب به تأخیر انداخت. در سال‌های ۱۹۱۷ تا ۱۹۲۴ انقلاب شوروی تحولات مهمی را پشت سر گذاشت. این تحولات هم در عرصه داخلی و هم در میدان بین‌المللی، تأثیرهایی را در ساختار انقلابی برجای گذاشت. آرمان‌های انقلابی هم‌سو با تحولات، بازتعریف و دوباره از نو براساس مقتضیات جامعه شوروی نظریه‌پردازی می‌شد. بنابر قانون اساسی سال ۱۹۲۴ نام کشور به اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی تغییر پیدا کرد. در این قانون اساسی با توجه به دو قطب سوسیالیسم

1. Verdansky, G

و سرمایه‌داری، بر روابط دوستانه و مسالمت‌آمیز برای جلب اتحاد کشورهای سرمایه‌داری تأکید شد (کولای، ۱۳۹۷: ۵۱). در این فرایند شوروی از عصر انقلابی به درآمده بود و به عصر دولتی گام نهاده بود. روند تنش‌زدایی، شناسایی به‌عنوان ابرقدرت و نیز نیازهای اقتصادی و فناوری، آن کشور را وادار کرده بود رفتاری پیش بگیرد که از نظر جامعه بین‌المللی عادی برآورد شود، یعنی رفتار یک دولت مسئول که بلندپروازی‌هایش ناشی از افزایش قدرت اوست، ولی مبارزه‌جویی انقلابی را رد می‌کند (کارردانکوس، ۱۳۶۷: ۱۸).

جنگ جهانی اول و بعد از آن جنگ داخلی، صلحی برای روسیه در برنداشت. در زمانی که جنگ در جریان بود، لنین دولت را که همه انقلابیون نگران آن بودند، تحکیم بخشیده بود و رؤیای مدینه فاضله را به اجبار و ضرورت دفن کرده بود. در مورد اقتصاد موضوع برعکس بود. او جنگ داخلی را بهانه قرار داده بود و برخی از تصورات مارکس را تحقق بخشیده بود. این ویژگی بلشویک‌ها که آن‌ها را توانا می‌ساخت عقب‌نشینی‌های بیرونی را در پافشاری برای انجام برنامه‌های درونی تعدیل کنند، در دوره لنین آشکارا دیده می‌شد. لنین این ایده‌ها را «کمونیسم جنگ» نامید. سران حزب معتقد بودند اکنون که در جنگ داخلی برنده شده‌اند، این روند را ادامه دهند و از «کمونیسم جنگی» به «کمونیسم صلح» روند و این روش را در طول مسیر مدینه فاضله بزرگ ادامه دهند (رازینسکی، ۱۳۶۷: ۲۶۹). درواقع در آغاز قیام سفیدها موسوم به ارتش سفید و دخالت‌های ارتش‌های امپریالیستی، به رشد کنش‌های اقتصادی و سیاسی متفاوتی منجر می‌شد. این کنش‌ها که برای دستگاه‌های دولتی و تحمیل دولتی به‌ویژه مصادره محصولات کشاورزی نقش ویژه‌ای قائل است، مشخص‌کننده «کمونیسم جنگی» است که تقریباً تا سال‌های ۱۹۱۸ تا ۱۹۲۱ طول کشید (بتلهایم، ۱۳۵۸: ۵۳). دشواری‌های اقتصادی با شرایط به‌وجودآمده، هر سال و البته به‌صورت ناگهانی تجدید می‌شدند. سیاست کمونیسم اقتصادی در دوران جنگ اجرا شد و سیستم‌های اقتصادی تثبیت‌شده را برهم زد. این موضوع با ارائه چشم‌اندازهایی ایدئولوژیک و در ادامه آن با تأیید مصلحت‌گونه‌ای از برخی اقدام‌ها در روند بازار و اقتصاد انجام شد (Голод, 1991: 13).

لنین از این هم فراتر رفت و دوسال بعد زمانی که برنامه جدید معروف به «نپ» را طرح‌ریزی کرد؛ آن را روشی راهبردی به‌منظور گردهم‌آوردن دوباره نیروهای طبقاتی با هدف ایجاد جبهه سوسیالیستی گسترده‌تر از زمان کمونیسم جنگی خواند. می‌توان گفت با طرح نپ، سرمایه‌داری به‌نوعی در اتحاد شوروی زنده شد. آرمان‌های بین‌المللی با محوریت رویارویی معین و زودرس میان دو جهان کنار گذاشته شد. هم‌زمان با اعلام و اجرای سیاست نوین

اقتصادی با انگلستان قرارداد تجاری بسته شد و عادی کردن روابط با کشورهای صنعتی اروپایی (آن‌ها که به جهت نظری دشمنان آشتی‌ناپذیر اتحاد شوروی بودند) آغاز شد. تروتسکی با رشد اقتصاد مبنی بر پول و احیای سرمایه‌داری به شدت مخالفت می‌کرد. او باور داشت به جای صلح برست‌لیتوفسک، باید جنگ انقلابی سازمان داده شود. به نظر می‌رسد این نگاه دقیق به وضعیت انقلاب و ساختار دولتی در رویکرد لنین به عنوان رهبر انقلابی سبب شد آرمان‌های انقلابی تنها در عرصه گفتمان رسمی و سیاست‌های ابلاغی نمود پیدا کند که با مرور زمان پایه‌های رژیم تام‌گرا با سرشت امپریالیستی از آن خود را نشان داد.

لنین در توضیح این وضعیت دشوار انقلاب تلاش می‌کند در میان اولویت مسائل جهانی و مسائل داخلی انقلاب، نوعی رابطه برقرار کند که حاکی از رویکرد عملگرایی لنین است. با تصاحب قدرت و برپایی یک ساختار انقلابی، دیگر صدور انقلاب به عنوان اولویت برای لنین مطرح نبوده است (سرویس، ۱۳۹۰: ۱۴). این روند با برداشت‌های لنین و نخستین پیوندهایی بود که با یک دیپلماسی سری پیوند می‌خورد که همیشه آن را محکوم می‌کرد. از این‌رو لنین در سال‌های پرتلاش ۱۹۱۸ و ۱۹۱۹ در شرایطی که حکومت انقلابی با وضعیت بسیار سختی روبرو بود، در یک نظریه به مبارزه با تندروی‌ها و آرمان‌های انقلابی رفت و به صورت روشن وظیفه انقلابی خود را به درجه یک سیاست‌مدار کاهش داد و گفت «هنرمندی یک سیاست‌مدار و درک درست وظایف از سوی یک کمونیست در این است که بتواند شرایط و لحظه‌ای را که در آن پیشاهنگ پرولتاریا می‌تواند با موفقیت قدرت حاکمه را تصرف کند. پس از آن می‌تواند به حد کافی از پشتیبانی قشرهای گسترده طبقه کارگر و توده‌های زحمتکش غیرپرولتار برخوردار شود. سپس با تربیت و تعلیم و جلب توده‌های هرچه گسترده‌تر زحمت‌کشان سلطه خود را حفظ کند، تحکیم بخشد، توسعه دهد و به درستی تشخیص دهد (لنین، ۱۳۸۴: ۱۷). براین اساس به این نتیجه متمایل شد که گره‌زدن سرنوشت کل انقلاب به احتمال رخدادن انقلاب در آلمان بی‌فایده است. او بر این باور بود که آلمان اکنون فقط آبستن انقلاب است. ما پیش‌تر بچه‌ای به طور کامل سالم به دنیا آورده‌ایم. بازسازی روسیه و ضرورت‌های جنگ داخلی هر دو نیازمند صلحی جداگانه و البته فوری بود. برای انجام آن، این تعبیر را ارائه می‌داد که بورژوازی را باید خفه کرد و برای این کار هردو دستمان باید آزاد باشد (فایجنس، ۱۳۸۸: ۸۰۸). کمتر از یک سال بعد از فرمان «در مورد صلح» و اعلام رسمی طلوع مشی تازه‌ای در روابط بین‌الملل، لنین بدون کوچک‌ترین تردید و تزلزل، گام در راه‌های سستی فن دیپلماسی گذاشت (کارردانکوس، ۱۳۶۷: ۳۸۴). در برابر، تروتسکی نظریه‌پرداز بزرگ روند انقلاب، نپ را دادن امتیاز به سرمایه‌داران شمرد و آن را ناتوانی پرولتاریا در تسلط بر هرج و مرج

خرده‌بورژوازی با کمک انقلاب جهانی پرولتاریا دانست. تروتسکی گفت «همه امید ما به انقلاب در اروپاست که سیاست نوین اقتصادی فریبی راهبردی برای همگام‌شدن با رشد آن است. روند اختلاف نظر میان رهبران انقلابی در دو جبهه داخلی و بیرونی و بر سر اصل‌های مهم مارکسی در حال شعله‌ورتر شدن بود.

تروتسکی، رابطه تقابلی

تروتسکی نظریه‌پرداز بزرگ در دوران مبارزه هرگز خود را به وظایف ویژه روسیه محدود نکرد. او ابتدا بدون موافقت با آتش‌بس برست‌لیتوفسک^۱، بر این نظر بود که روسیه انقلابی به هیچ روی نباید با یک دولت «امپریالیست» پیمان صلح امضا کند. همان اصولی را که در نظریه «نه‌جنگ، نه‌صلح» خود ارائه می‌داد. بنابراین با باور به آن اراده خود را جزم کرده بود در دو زمینه نظر و عمل، نقش بالایی را در طرح و واقعیت‌بخشیدن به ایده‌های نجات‌بخشی انقلاب روسیه داشته باشد. تروتسکی تداوم انقلاب و کشاندن آن از عرصه ملی به عرصه جهانی را مطرح کرد. او بر این باور بود که انقلاب سوسیالیستی از عرصه ملی شروع می‌شود، در عرصه بین‌المللی خود را پدیدار می‌کند و در عرصه جهانی کامل می‌شود. از این رو انقلاب سوسیالیستی به صورت یک انقلاب مداوم در یک مفهوم جدیدتر و گسترده‌تر صورت‌بندی می‌شود؛ تکامل آن فقط در گرو پیروزی نهایی این جامعه نوین در سراسر کره زمین است (تروتسکی، ۱۳۶۰: ۱۴۶). تروتسکی همواره از انقلاب دائمی، یعنی از انقلاب مداوم و بی‌پایان طرفداری می‌کرد. او منادی صدور انقلاب، از جمله به غرب از راه جنگ مسلحانه بود (تروتسکی، ۱۳۶۰: ۸۰).

بر این اساس، تروتسکی فکر ایجاد منظومه‌ای از کشورهای متحد سوسیالیستی را با اهرم تفکر سوسیالیسم امکان‌پذیر می‌دانست و شرط موجودیت آن را سلسله‌ای از انقلاب‌های سوسیالیستی در اروپا می‌دانست. پیروزی انقلاب روسیه، واکنش‌هایی در جهان ایجاد کرد؛ از جمله تحولات در آلمان، قیام در مجارستان، قیام مارس ۱۹۱۹ در کره و فعالیت‌هایی که در سال‌های ۱۹۱۸ تا ۱۹۱۹ در هند و افغانستان گسترش پیدا می‌کرد. جنبش جنگل در سال ۱۹۲۰ در ایران که این امواج به عنوان پیامدهای انقلاب اکبر روسیه به شمار می‌رفت (کالتسف، ۱۳۶۰: ۵۲۵). تروتسکی انقلاب دائمی را نبردی می‌دانست که سرنوشت بشریت را تعیین می‌کرد. او پیش‌بینی می‌کرد که انقلاب روسیه

۱. Brest-Litovsk پیمان صلح میان روسیه و آلمان در مارس ۱۹۱۸ که در آن بلشویک‌ها در برابر واگذاری برخی از مناطق و غرامت به آلمان از جنگ جهانی خارج شدند.

پیشگام انقلاب‌های سوسیالیستی در سرزمین‌های پیشرفته اروپایی خواهد شد. به همین دلیل از نظر تروتسکی، روسیه باید به‌عنوان پایگاه انقلاب کمونیستی مطرح باشد تا امواج انقلاب از این کشور به کشورهای کمونیستی و به سراسر جهان و اروپا فرستاده شود. او انقلاب اکبر در روسیه را آغاز عصری برای انقلاب‌های سوسیالیستی جهانی می‌دانست. در این شیوه، روسیه پایگاهی برای انقلاب در کشورهای دیگر بود (پیتانیچکی، ۲۰۰۴: ۵۶۳).

محوری‌ترین موضوع این نظریه در مورد «حمایت دولتی پرولتاریای اروپا» و رابطه‌ای بود که با پیروزی انقلاب روسیه با اروپا تصور می‌شد. با این تحلیل، به‌نظر او، روسیه سرنیزه انقلاب جهانی بود. دلیل تروتسکی این بود که اگر مردم اروپا امپریالیسم را تهدید و نابود نکنند، پایگاه انقلاب‌های کمونیستی جهان، یعنی روسیه نابود می‌شود و سرمایه‌داری آن را خفه خواهد کرد (تروتسکی، ۱۳۶۰ : ۳۶۹). به باور تروتسکی انجام انقلاب سوسیالیستی در یک کشور عاقلانه نیست. او تأکید می‌کرد یکی از علت‌های اصلی بروز بحران در یک جامعه بورژوازی این است که نیروهای مولد این جامعه دیگر نمی‌توانند در چارچوب ملی بگنجند. بدین ترتیب، انقلاب سوسیالیستی، تداوم می‌یابد و پیش از برقراری نظام نوین اجتماعی در مقیاس جهانی، نمی‌تواند رسالت خود را پایان یافته اعلام کند. به باور او جهان به‌اندازه‌ای واحد و بهم پیوسته است که پیروزی سوسیالیسم در یک کشور جداگانه ممکن نیست، زیرا جمهوری‌های شوروی در حلقه محاصره دیگر کشورها خفه خواهند شد. از این‌رو تروتسکی و همفکران او به نیروی انقلاب جهانی بیش از نیروی خلق خود باور داشتند. به باور تروتسکی حل تضادهای دولت کارگری با اکثریت دهقانی جامعه در یک کشور عقب مانده، فقط در مقیاس جهانی ممکن است.

تروتسکی معتقد بود که دوران انقلاب دائمی است، دورانی که با پیروزی انقلاب سوسیالیستی در روسیه شروع خود را اعلام کرد و تا سرنگونی کامل نظام امپریالیستی و استقرار نظام سوسیالیستی در مقیاس جهانی ادامه خواهد داشت. طبقه کارگر روسیه، به‌عنوان سازمان‌دهنده اصلی انقلاب اکبر ۱۹۱۷، نخستین مرحله نظریه انقلاب دائمی را اثبات کرد. حفظ انقلاب پرولتاریایی در درون یک چارچوب ملی، فقط می‌تواند حالت موقتی داشته باشد. حتی اگر به همان‌گونه که تجربه اتحاد شوروی نشان داد، این حالت موقتی طولانی باشد. در یک دیکتاتوری پرولتاریایی ایزوله، تناقض‌های درونی و بیرونی به‌طور ناگزیری به همراه موفقیت‌های به‌دست آمده رشد خواهند کرد. اگر دولت کارگری منزوی بماند، سرانجام تسلیم این تناقض‌ها خواهد شد. تنها راه نجات آن در پیروزی پرولتاریا در کشورهای پیشرفته نهفته است. از این دیدگاه، یک انقلاب ملی یک کل قائم به ذات نیست، بلکه فقط حلقه‌ای است در زنجیره انقلاب جهانی، با وجود

فرازونشیب‌هایش، روندی دائمی است. این روند با یک شیوهٔ پیش گویانهٔ تروتسکی همراه می‌شود که در آن باور داشت انقلاب روسیه بر جهان و جهان بر انقلاب روسیه تأثیر خواهد گذاشت. سرنوشت هر دو، به کنش‌های یکی بر دیگری بستگی خواهد داشت. انقلاب سوسیالیستی با شالودهٔ ملی آغاز می‌شود، ولی نمی‌تواند در چارچوب این شالوده کامل شود. دویچر این ویژگی را با توجه به باورهای تروتسکی با ضرورت‌های یک نگاه فراملی تبیین می‌کند. از نظر تروتسکی، واپسماندگی و فقر صنعتی روسیه موانعی بزرگ در راه ساخت اقتصاد سوسیالیستی هستند. تروتسکی این موانع را فقط با نگاهی به غرب و امید تحولی از سوی غرب فرمول‌بندی می‌کند. او بر این باور بود که دشمنی یک اروپای محافظه‌کار، انقلاب روسیه را مجبور خواهد کرد که نبرد را آن سوی مرزهای روسیه بکشانند (دویچر، ۱۳۸۰: ۱۸۲).

پایان انقلاب سوسیالیستی در محدودهٔ ملی غیرقابل تصور است. یکی از علت‌های بحران در جامعه این است که دیگر نمی‌تواند در محدودهٔ دولت بگنجند. در نتیجه، در یک سو جنگ‌های امپریالیستی پیش می‌آید. از سوی دیگر، فکر ناکجاآباد ایالات متحد بورژوازی اروپا و انقلاب سوسیالیستی در قلمروی ملی آغاز می‌شود، در سطح بین‌المللی گسترش پیدا می‌کند و در صحنهٔ جهانی به پایان می‌رسد. نظریهٔ سوسیالیسم در یک کشور، تنها نظریه‌ای است که به صورت مداوم و تا انتها با نظریهٔ انقلاب دائمی مخالف است. گسستن از موضوع جهان‌وطنی همواره و بدون تردید به مسیح‌گرایی ملی منجر می‌شود، یعنی شخص برای کشور خود مزایا و ویژگی‌هایی قائل می‌شود که به این کشور اجازهٔ داشتن نقشی را می‌دهد که برای دیگر کشورها ممنوع است. تقسیم کار جهانی، وابستگی صنایع شوروی به فناوری خارجی، وابستگی نیروهای تولیدی کشورهای پیشرفتهٔ اروپایی به مواد خام آسیایی و موارد دیگر، بناکردن یک جامعهٔ سوسیالیستی مستقل را در هر کشور واحدی غیرممکن می‌کند (مارکس و انگلس، ۱۳۸۵: ۴۲۷-۴۳۳).

این تحولات در کنار هیجان انقلابی که در انقلابیون ایجاد می‌کرد، نگرانی‌هایی نیز به وجود می‌آورد. تروتسکی نخستین کسی بود که این نگرانی‌ها را درک کرد. انقلاب در عقب‌مانده‌ترین حلقه‌های سرمایه‌داری رخ داده است. واکنش تروتسکی به این تحولات ایجاد چشم‌اندازهای جدید و اعتقاد به مقدماتی بودن این تحولات برای برداشت گام نهایی بود. او بر این باور بود که از سال ۱۹۱۸ در بخش بزرگی از اروپای مرکزی که درد زایمان انقلاب گرفته بودند، نقش رهبران انقلابی باید در پی ایجاد ارتباط میان تحولات و پیچیدگی در غرب تا هم‌پیمانی با تحولات در شرق باشد. تروتسکی بر این باور بود که ارتش سرخ ممکن است راه هند را بسیار کوتاه‌تر و آسان‌تر بیابد تا راه مجارستان شورایی. در این اصل تروتسکی بر

این پیش‌بینی امیدوارکننده غرق شد که راه انقلاب پاریس و لندن ممکن است از کابل و کلکته و بمبئی بگذرد. بر این اساس تشکیل ستادهای سیاسی و نظامی را در دروازه‌های آسیا پیشنهاد کرد (دویچر، ۱۳۸۰: ۴۹۱). با توجه به اهمیت چشم‌انداز بین‌المللی و جهانی در بقا و گسترش انقلاب‌های با سرشت کمونیستی از نظر تروتسکی، او به‌عنوان یک انقلابی و نظریه‌پرداز، در سال‌های متمادی از زندگی سیاسی خود در روسیه و سپس تبعید، به شناسایی ابعاد و پیامدهای رویکرد دیگری پرداخت که بنای چالش‌های اندیشه‌ای را به‌وجود آورده بود. در کنار آن، سال‌ها به نقد رویکرد مقابل پرداخته است، اما تندروی موجود در افکار تروتسکی یارای هم‌وردی با واقعیت‌ها در عرصه اجتماعی و سیاسی روسیه را پیدا نکرد.

استالین، رابطه رقابتی

نکته مهم در همه اقدام‌های استالین، محوریت جغرافیایی روسیه در کاربست راهبرد بقای انقلاب و بعد صدور انقلاب بود. شکل‌بندی مورد علاقه او از ایجاد حکومت‌های مشابه برچند پایه استوار بود: دولت، حزب و افرادی که این دو دستگاه را بنابر سیستم شوروی می‌چرخانند. برنامه استالینی کردن اروپای شرقی با فعالیت‌های شدید برای سازمان‌دادن و به‌هم نزدیک کردن شکل حکومت‌هایی وابسته همراه بود. طرفداران استالین انقلاب روسیه را نخستین و مهم ترین حرکت عینی در تحقق بخشیدن به عدالت اجتماعی وعده داده شده در مکتب مارکس برآورد می‌کردند و براساس اندیشه این انقلاب به عنوان انقلاب ضداستعماری و به بیانی، انقلاب پرولتاریا شناخته می‌شد. نخستین انقلابی که زاینده جنگ جهانی امپریالیستی است. این انقلاب آخرین انقلاب نخواهد بود (لنین، ۱۳۸۴: ۶۶۹)، ولی روش رسیدن به هدف‌ها با توجه به واقعیت‌های اجتماعی، ژئوپلیتیکی و بین‌المللی تغییر پیدا می‌کند. استالین گفت اتحاد شوروی در نظر ملت‌های ستم‌کش خاور و باختر نمونه‌ای است از چگونگی حل مسئله ملی (رازینسکی، ۱۳۶۷: ۶۱).

پیدایش استالین پس از جنگ‌های داخلی هم‌زمان بود با تمرکز قدرت سیاسی نظامی در اتحاد شوروی، تضعیف و حذف نظارت کارگران بر امور و تبدیل امید به انقلاب جهانی به ناامیدی نسبت به آن. پیدایش استالین در واقع نشان‌دهنده رشد دیوان‌سالاری بود (کولای، ۱۳۹۷: ۳۸). به این ترتیب استالین از یک‌سو می‌کوشید مارکسیسم را با توجه به شرایط قرن بیستم تکامل بخشد، از سوی دیگر، بسیاری از فرایافتهای مهم مارکسیسم را با تکلیف‌ها و هدف‌های جنبش انقلابی روس تطبیق می‌داد (ولفگانگ، ۱۳۶۲: ۳۸). سیاست‌های استالین به دو دلیل مهم امیدوارکننده به نظر می‌رسید: اول اینکه کاربست این سیاست‌ها روسیه را به سرعت

به قطب صنعتی جدید تبدیل کرد و ارتش را نوسازی کرد. علت مهم کاربست این روش‌ها شکست سوسیالیسم در اروپا بود. او و هم‌فکرانش به این جمع‌بندی رسیده بودند که دستیابی به سوسیالیسم بدون رسیدن به جامعه صنعتی غیرممکن است. بنابراین سوسیالیسم باید زنده بماند، حتی در کشوری با محدوده جغرافیایی خاص (اسکاچپول، ۱۳۸۹: ۳۵۲). بنابراین در کاربست این رویکرد، فشار روزافزون واقعیت‌های سیاسی و بین‌المللی در هرچه بیشتر به حاشیه‌رفتن رویکرد انقلاب مداوم نقش اصلی داشت.

استالین تشکیل و حفظ دولت سوسیالیستی در یک کشور را فراتر، مهم‌تر و اصیل‌تر از پیشبرد انقلاب جهانی می‌دانست. دلیل او برای این انتخاب شرایط عینی و ملموس وضعیت روسیه و جهان از نظر استالین بود. در سال ۱۹۲۵، انزوای روسیه از جهان، واقعیت سنگین حاکم بر شوروی بود. در آن زمان استالین با طرح یک رویکرد به واقع ابداعی از اندیشه مارکسیسم و روند تحولات انقلاب اکبر، به نتایج متفاوت از رویکرد مسلط بر جامعه شوروی فکر می‌کرد. اوضاع جهانی هم به این امر کمک شایانی کرد. در این زمان، دیدگاه‌های رهبر شوروی در مورد توسعه صنایع دفاع ملی و استفاده از پیوندهای اقتصادی خارجی در تأثیر ایدئولوژی مارکسی‌لینی و سیاست واقع‌بینی شکل گرفت و تثبیت شد. نخبگان استالین در همه‌جا دشمن می‌دیدند و وجود رژیم دیکتاتوری را برای حفظ نظام کمونیستی موجود توجیه می‌کردند (دیویس، ۱۳۷۰: ۱۹) به‌نظر می‌رسد استالین در رویکرد خود با سرهم‌کردن زنجیره‌ای از ناکامی‌های بین‌المللی و منطقه‌ای به‌شکلی، از ضربه نهایی در گسترش و به کرسی نشاندن رویکرد خود استفاده تمام کرده است. در این زمینه از قابلیت‌هایی تمجید کرد که در انقلاب اکبر و در کشور روسیه جست‌وجو می‌کرد. امیدهایی که از تحولات بین‌المللی دچار سرخوردگی شده بود. استالین با این ابداع، یک نوع دل‌داری ایدئولوژیک هم به وجود آورد که به‌نظر می‌رسید با شرایط و وضعیت روسیه متناسب باشد.

در این تغییر رویکرد، بنیانهای بلشویک که بیشتر با نمادهای روسی و ملی‌گرایی همراه شده بود وام گرفته و بنیان‌های اصل بین‌المللی و بیشتر اروپایی و پرولتاریایی کمونیسم کنار گذاشته می‌شد. بنابراین واقع‌گرایی استالین در مقابل تحولات رخ داده در غرب و شرق روسیه شوروی بر پایه تحولات مهمی شکل گرفت که در همسایگی روسیه انقلابی رخ می‌داد. در آلمان، کشوری که همه نگاه‌ها برای ایجاد انقلاب جهانی به آن بود، نه تنها انقلابی کمونیستی صورت نگرفت، بلکه آماده می‌شد تا تفکر فاشیستی را به‌عنوان تفکری پیشرو مسلط کند. اوضاع در اسپانیا، کشورهای بالتیک و به‌ویژه در لهستان به‌گونه‌ای پیش می‌رفت که برنامه نازی‌ها با رویکرد ضدکمونیستی به‌عنوان خطری انقلاب شوروی را تهدید می‌کرد. در شرق، ژاپن آماده تحولاتی به زیان روسیه شد

که نه تنها انقلاب شوروی را دوباره تهدید می‌کرد، بلکه با آلمان علیه شوروی پیمان‌هایی بست. در چین نیز اوضاع با همه امیدهایی که به آن بسته شده بود، امیدوارانه پیش نمی‌رفت. در برابر این تهدیدهای عینی، استالین با صورت‌بندی دفاع از تنها کشور سوسیالیستی همه نگاه‌ها را به داخل برگرداند. قانون اساسی اتحاد شوروی سوسیالیستی، مشهور به قانون اساسی استالینی اتحاد شوروی (۱۹۳۶)، با توجه به شرایط حاکم جهانی تدوین شد. این قانون نتیجه تلفیق ایدئولوژی و افکار رهبران روسیه بود که ضمن تعریف و طرح جهان‌میهن‌گرایی آرمان‌ها و هدف‌های انقلاب، بر این پایه بود که دولت‌مردان آن به‌ویژه استالین، قانون اساسی شوروی را به‌عنوان الگویی به کشورهای دیگر پیشنهاد می‌کردند (کارردانکوس، ۱۳۶۷: ۳۶۱). این روند با خطر جنگ سبب شد استالین مبارزه‌ها و تمایل‌های انقلابی در دیگر نقاط جهان را فدای دفاع از تنها کشور سوسیالیستی کند؛ آمیزه‌ای نوین و البته عینی. رویکرد استالین به انقلاب براساس نظریه ساختن سوسیالیسم در یک کشور بر اصلی واقع‌گرا و ملاحظه‌هایی ژئوپلیتیک استوار بود؛ به این صورت که برداشتی موقت از انزوای تنها کشور سوسیالیستی را تصور می‌کردند و در انتظار رخداد انقلاب‌های جهانی نه‌اینگ، بلکه در آینده‌ای نامعلوم بودند.

نتیجه

در این پژوهش تلاش کردیم با تأکید بر بررسی تاریخی در متن تحولات انقلاب اکتبر، مقایسه‌ای نظری در انقلاب اکتبر و در عمل و اندیشه رهبران انقلاب با محوریت انگاره‌های صورت‌بندی‌شده ژئوپلیتیک ارائه دهیم. رویکرد اصلی در این دسته‌بندی، تقسیم‌بندی رهبران شاخص و مؤثر انقلاب در سه رویکرد تعامل‌گرا، تقابلی و رقابتی است. این روند بعد از پیروزی انقلاب در سه رویکرد، شناسایی شد و با مرگ لنین با شدت و گسترده‌تری ادامه پیدا کرد. بررسی روند رویکرد رهبران نشان می‌دهد راهبرد و مؤلفه‌های فراملی انقلاب اکتبر در تعامل با دغدغه‌های ژئوپلیتیک با چرخش‌هایی در سرشت و جایگاه آن در ساختار انقلابی روبه‌رو شده است. این روند با کانونی‌شدن انگاره تداوم و بقای انقلاب بر هیجان‌های انقلابی و آرمان‌های فرامرزی در رویکرد رهبران دیده می‌شود. سیاست‌های اقتصادی و ملاحظه‌های سیاسی لنین با تحولاتی مانند پایان جنگ، برنامه‌های اقتصادی و آغاز روابط تجاری با دنیای سرمایه‌داری آغاز شد. این روند با به‌حاشیه‌رفتن تروتسکی و برآمدن استالین با محوریت مؤلفه‌های قومی و روس‌گرایی در سیاست‌های حکومت شوروی و شروع سیاست تنش‌زدایی و نگاه به درون در سال ۱۹۲۸ به اوج خود رسید. در این روند تروتسکی به‌عنوان

مدافع انگارهٔ تقابل دائمی با دنیای سرمایه‌داری شناخته شد. این روند تا آغاز جنگ جهانی دوم و با تشکیل بین‌الملل چهارم ادامه پیدا کرد.

منابع

فارسی

اسکاچپول، تدا (۱۳۸۹)، *دولت‌ها و انقلاب‌های اجتماعی*، ترجمه سید محمد روئین تن، تهران، انتشارات سروش

بتلهایم، شارل (۱۳۵۸)، *مبارزه طبقاتی در اتحاد شوروی*، ترجمه خسرو مردم‌دوست، تهران، انتشارات پژواک

برلین، ایزایا (۱۳۹۲)، *ذهن روسی در نظام‌شوروی*، ترجمه رضارضایی، تهران، نشر ماهی
تروتسکی، لئون (۱۳۶۰)، *تاریخ انقلاب روسیه*، ترجمه سعیدباستانی، تهران، انتشارات فانوس
حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۵)، *اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک*، مشهد، انتشارات پاپلی
دوئرتی، جیمز و رابرت فالتزگراف (۱۳۷۲)، *نظریه‌های متعارض در روابط بین‌الملل*، ترجمه علیرضا طیب و وحید بزرگی، تهران: انتشارات قومس

دویچر، ایساک (۱۳۸۰)، *پیامبر مسلح: تروتسکی ۱۸۷۹-۱۹۲۱*، ترجمه محمد وزیری، تهران: خوارزمی

راسل، برتراند (۱۳۶۱)، *تئوری و عمل بلشویسم*، ترجمه احمدصبا، تهران، انتشارات کتاب رشیدی، احمد (۱۳۹۴)، *بازشناسی خود و دیگری در جریانهای فکری و بنیادهای سیاست*

خارجی‌روسیه، *مطالعات اوراسیای مرکزی*، دوره ۱۰، شماره ۲، صص ۳۰۷-۳۲۷

(doi:10.22059/JCEP.2018.134120.449608)

سرویس، رابرت (۱۳۹۰)، *لنین، انقلابی سرخ*، ترجمه بیژن اشتری، تهران، انتشارات ثالث
فایجنس، اورلاندو (۱۳۸۸)، *تراژدی مردم (انقلاب روسیه ۱۸۹۱-۱۹۲۴)* ترجمه احمدعلیقلیان، تهران، نشر نی

کار، ادوارد هلت (۱۳۷۱)، *تاریخ روسیه شوروی*، ترجمه نجف دریابندری، تهران، نشر زنده رود

کاردانکوس، هلن (۱۳۶۷)، *نه صلح نه جنگ*، ترجمه عبدالرضا هوشنگ مهدوی، تهران، نشر نو
کالستف، دی. پی. (۱۳۶۰)، *تاریخ روسیه شوروی*، ترجمه حشمت الله کامرانی، تهران:

انتشارات بیگوند

کالینیکوس، الکس (۱۳۸۳)، **اندیشه انقلابی مارکس**، ترجمه پرویز بابایی، انتشارات آزاد مهر کرمی، جهانگیر (۱۳۸۸)، **سیاست خارجی هجومی روسیه و موازنه استراتژیک اروپایی، فصلنامه سیاست**، دوره ۴۰، شماره ۴، صص. ۱۹۴-۱۸۱ قابل دسترسی در:

https://jpq.ut.ac.ir/article_29634.html (تاریخ دسترسی: ۱۴۰۴/۲/۲)

کسینجر، هنری (۱۳۹۶) **نظم جهانی و تاملی در ویژگی ملتها و جریان تاریخ**، ترجمه محمدتقی حسینی کولاکفسکی، ا. (۱۳۸۶) **جریان‌های اصلی در مارکسیسم**، ترجمه عباس میلانی، نشر آگاه

کولایی، الهه، ۱۳۹۷، **اتحادشوروی از تکوین تا فروپاشی**، چاپ پنجم، تهران، انتشارات وزارت امور خارجه

کوهن، سوئل (۱۳۸۸)، **نظام ژئوپلیتیک جهانی**، ترجمه عباس کاردان، تهران، انتشارات ایزار معاصر

فاضلی، حبیب و علی کریمی. (۱۳۹۲) «دوگانگی بین ملی‌گرایی و جهان‌وطنی در مارکسیسم و اتحاد جماهیر شوروی»، **مطالعات اوراسیای مرکزی**، دوره ۱۶، شماره ۱، صص. ۱۹۴-

۲۷۱ (doi:10.22059/JCEP.2023.352019.450115)

فلینیت، ک. (۱۳۹۰) **مقدمه‌ای بر ژئوپلیتیک**، ترجمه م. قالیباف و م. پوینده، تهران، نشر قومس
لنین، ولادیمیر (۱۳۸۴) **مجموعه آثار**، ترجمه محمد پور هرمزان، تهران، فردوس
مارشال، تیم (۱۴۰۲) **قدرت جغرافیا**، ترجمه پرناز طالبی، تهران، انتشارات همان
مارک دیویس، کریستوفر (۱۳۷۰)، «مورد استثنایی شوروی: دفاع در یک سیستم خودکفا»،
ترجمه مهبد ایرانی طلب، **اطلاعات سیاسی و اقتصادی**، شماره ۶۲-۶۱، صص ۲۵-۱۸

مارکس، انگلس (بی تا) **سیاست خارجه روسیه تزاری**، بی‌جا

مارکس، انگلس (۱۳۸۵) **مانیفیست حزب کمونیست**، ترجمه محمد پور هرمزان، بی‌جا
مظاهری، مصطفی و دیگران (۱۴۰۲)، «تبیین نقش عوامل جغرافیایی و مولفه‌های ژئوپلیتیکی در شکل‌گیری روابط ژئوپلیتیک (با رویکردی انتقادی و نو)»، **فصلنامه جغرافیا**، دوره ۲۱، شماره ۲۹، صص ۸۵-۱۰۴ قابل دسترسی در: https://mag.iga.ir/article_708408.html
(تاریخ دسترسی: ۱۴۰۴/۲/۲)

ولفگانگ، لئونارد (۱۳۶۲)، **چرخش‌های یک ایدئولوژی**، ترجمه هوشنگ وزیری، تهران، انتشارات نو

English

- Agnew, John (2013), **Geopolitics: Re-Visioning World Politics**, London: Routledge, Available at: <https://www.routledge.com/Geopolitics-Re-visioning-World-Politics/Agnew/p/book/9780415310079> (Accessed on: 12/4/2024).
- Blacksell, M. (2006), **Political Geography**, London: Routledge, Available at: <https://www.sciencedirect.com/journal/political-geography> (Accessed on: 03/6/2024).
- Brinton, Crane (2006), **Dissection of Four Revolutions**, Translated by Mohsen Salasi, Tehran: Scientific Civilization [in Persian].
- Mazaheri, Mustafa and Others (1402) Explaining the Role of Geographical Factors and Geopolitical Components in the Formation of Geopolitical Relations (With A Critical and New Approach) **Quarterly Journal of Geography**, Vol. 21, No. 29, pp. 85-104 (<http://dor.net/dor/20.1001.1.27833739.1402.21.79.5.0>).
- Marx, Karl, and Friedrich Engels (2006). The Communist Manifesto. Translated by Mohammad Pourhormazan. Tehran.
- Parker, Geoffrey (2016), **The Geopolitics of Domination**, Publication by Routledge, Available at: <https://www.amazon.com/Geopolitics-Domination-Routledge-Library-Editions/dp/1138813346>(Accessed on: 18/9/2024).
- Raden, K. E. and F. Shelly (2000), **Engaging Geopolitics**, London, Available at: <https://www.routledge.com/Engaging-Geopolitics/Braden-Shelley/p/book/9780582035652>(Accessed on: 12/7/2024).
- Rosamond, Ben (2000), **Theories of European Integration: London:** Macmillan Press, Available at: <https://www.amazon.com/Theories-European-Integration-Union/dp/0312231202>(Accessed on: 18/9/2024).
- Evans, G. and R Newnham (2000), **The Penguin Dictionary of International Relations**, 1st Edition, Available at: <https://www.amazon.com/Penguin-Dictionary-International-Relations-Reference/dp/0140513973>(Accessed on: 21/12/2023).
- голод, Ю. (1993), **Кризисы разрушивши нэп: москва**. Available at: <https://na5ballov.pro/lib/noveish/4774-goland-yum-krizisy-razrushivshie-nep>. (Accessed on: 3/10/2023).
- И В.и.питаницк (2004), **Коминтерн на всаих истори, маскова**. Available at: <https://www.ozon.ru/product/osip-pyatnitskiy-i-komintern-na-vesah-istorii-pyatnitskiy-vladimir-iosifovich-1286020184> (Accessed on: 12/11/2023).
- Verdansky, Д. (2017), **Русский смерке, Стория**. No. 5, маскова, Available at: https://veorus.ru/upload/iblock/45e/veo_208 (Accessed on: 3/11/2023).